

8. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике ? Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 528 с.

9. Венгер А. Л. Психологическое консультирование и диагностика : практ. руководство / А. Л. Венгер – Ч. 2. – М. : Генезис, 2001. – 128 с.

10. Войчихова А. Виховуємо лідерів / А. Войчихова. – К. : Главник, 2007. – 112 с.

УДК 159.923.2:159.9.07

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА ЯК ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Онуфрієва Л.А.

Автор акцентує увагу на становленні особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій як проблемі психологічних досліджень. Встановлено, що пізнання студентами-майбутніми фахівцями соціономічних професій себе і формування на цій основі певного ставлення до себе як до майбутнього професіонала, самоствердження і зміна самооцінки сприяють становленню особистості і професійному зростанню особистості майбутнього професіонала, в основі якого лежить прагнення бути готовим і відповідальним за виконання професійних обов'язків. Доведено, що важливою для розвитку особистості професіонала і професійної діяльності є гармонія особистісної й професійної зрілості суб'єкта праці, яка уможливить не лише ефективність і надійність праці, але й розвиток особистості в діяльності, формування і становлення еталонної концепції "Я-професіонал", самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію особистості професіонала до соціального і професійного середовища.

Ключові слова: професіонал, становлення особистості, майбутні фахівці соціономічних професій, самооцінка, самоствердження, саморегуляція, самовизначення, професійне становлення, професійна діяльність.

Автор акцентирует внимание на становлении личности профессионала будущих специалистов социомических профессий как проблеме психологических исследований. Установлено, что познание студентами-будущими специалистами социомических профессий себя и формирование на этой основе определенного отношения к себе как к будущему профессионалу, самоутверждения и изменение самооценки способствуют становлению личности и профессиональному росту личности будущего профессионала, в основе которого лежит стремление быть готовым и ответственным за выполнение профессиональных обязанностей. Доказано, что важным для развития личности профессионала и профессиональной деятельности является гармония личностной и профес-

сиональної зрелості суб'єкта труда, дозволит не тільки ефективність і надійність роботи, але і розвиток особистості в діяльності, формування і становлення еталонної концепції "Я-професіонал", самоутвердження, самореалізацію і повну адаптацію особистості професіонала к соціальному і професіональному середовищу.

Ключевые слова: професіонал, розвиток особистості, майбутні спеціалісти соціально-економічних професій, самооцінка, самоутвердження, саморегуляція, самоопределение, професіональне становлення, професіональна діяльність.

The author focuses on the development of individual professional future professionals in socio-economic professions as the problem of psychological research. Found that students' knowledge of future professionals in socio-economic professions themselves and building on this basis certain attitude as to the future of professional self-change and self-help personal development and professional growth of future professional, which is based on the desire to be prepared and responsible for the implementation of professional duties. It is shown that important for personal development and professional profession is harmony of personal and professional maturity of the subject of labor, which will allow not only the efficiency and reliability of the work, but also in personal development activities, formation and establishment of a reference concept "I am a professional" self, self-realization and complete individual professional adaptation to social and professional environment.

Key words: professional, personal development, future specialists in socio-economic professions, self-esteem, assertiveness, self-regulation, self-determination, professional development, professional activity.

Актуальність проблеми дослідження. У наш час все частіше постає питання необхідності поглибленого науково-психологічного обґрунтування психологічних засад розвитку особистості професіонала майбутніх фахівців соціально-економічних професій різноманітних видів трудової діяльності та розробки надійних критеріїв професійної придатності людини до тих чи інших видів праці. Зазначена проблема не є новою, проте особливо на переломних етапах соціально-економічного розвитку суспільства, вона набуває особливої актуальності.

В останні десятиліття психологічні дослідження особистості майбутнього фахівця спрямовувалися як на пошук окремих індивідуально-психологічних особливостей, необхідних для тієї чи іншої професійної діяльності, так у напрямку встановлення взаємозв'язку між професійно-важливими якостями особистості та конкретними вимогами професійної діяльності. Зазначені проблеми стосуються й професійної діяльності майбутніх фахівців соціально-економічних професій. Проведено чимало досліджень, присвячених вивченню й аналізу професійної діяльності майбутніх фахівців, їх професійно важливих якостей, особливостей індивідуальності та регуляції діяльності (О.Ф.Бондаренко, А.В.До-

линська, Н.І.Пов'якель, Н.В.Пророк, О.С.Романова, О.П.Саннікова, Н.В.Чепелева, Н.Ф.Шевченко та ін.). Водночас не можна не зафіксувати певну фрагментарність підходів до змісту й засобів вивчення особистості майбутнього фахівця соціономічних професій як суб'єкта професійної діяльності. Досі бракує об'рунтованих уявлень про інтрапсихічні детермінанти професійного самовизначення майбутнього фахівця соціономічних професій, про структуру й механізм функціонування мотиваційно-сислової сфери як провідного чинника життєздійснення, регуляторний зміст якого закономірно зумовлює процесуальні й результативні показники його професійного досвіду.

Міра наукової розробленості проблеми. Аналіз досліджень, присвячених вивченню ролі мотиваційно-сислового утворення в професійному становленні особистості (Є.П.Ільїн, Г.В.Ложкін, С.Д.Максименко, Л.М.Мітіна, М.С.Пряжніков, В.В.Рибалка, В.А.Семіченко, Б.О.-Сосновський, Т.С.Яценко та ін.) показав, що значна низка аспектів цієї проблеми потребує додаткового дослідження, а саме: недостатньо розкрито уявлення про регуляторні функції мотиваційно-сислових утворень у професійному досвіді особистості, відсутня емпірична аргументація динамічних характеристик стильового прояву мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації, залишається відкритим також питання про зміст показників успішності професійної реалізації фахівців. Прикладна значущість вказаних питань загострюється в разі необхідності визначення критеріїв ефективною професійною реалізації фахівців, які працюють у сфері відносин "людина – людина", зокрема фахівців-психологів.

Отже, актуальність дослідження зумовлюється недостатнім теоретико-експериментальним вивченням інтрапсихічних детермінант процесу професіоналізації фахівців, а також необхідністю встановлення психологічних закономірностей стильового прояву мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації фахівців соціономічних професій.

Мета нашого дослідження – теоретичне та експериментальне виявлення психологічних засад і закономірностей становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій.

Теоретико-методологічна база дослідження. Теоретичний аналіз вітчизняних досліджень з проблеми психологічних засад становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій дозволив виділити такі основні напрямки, за якими проводиться вивчення такого феномену: вивчення процесів професійного самовизначення в руслі загальних вимог до вибору професії (О.М.Борисова, К.М.Гуревич, В.М.Парамзін, Б.О.Федоришин та ін.); вивчення вікових закономірностей формування особистості (Л.І.Божович, В.В.Рибалка,

Т.В.Снегір'ова, П.О.Шаві́р та ін.); вивчення місця і ролі здібностей та інтересів у процесах професійного самовизначення (В.В.Єрмолін, С.П.Крягжде, Д.І.Фельдштейн, В.Д.Шадриков та ін.); формування особистості як суб'єкта професійної діяльності (М.Р.Гінзбург, Є.О.Климов, О.О.Конопкін, Ю.М.Забродін та ін.); життєвий шлях і самовизначення особистості (Б.Г.Ананьев, Є.І.Головаха, Л.Е.Орбан-Лембрик та ін.).

Змістовий аналіз принципів і методів дослідження психологічних засад становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій передбачає застосування комплексного та системного підходів. Комплексний підхід включає, зокрема, психофізіологічний рівень аналізу професій для розв'язання психотехнічних задач профвідбору і профконсультації (М.О.Бернштейн, О.К.Гастев, С.Г.Геллерштейн, М.Д.Левітов та ін.), а системний – орієнтує дослідження на встановлення співвідношення структури конкретної професії з індивідуальними особливостями особистості як суб'єкта психічної активності і діяльності (К.О.Абульханова-Славська, В.Г.Асеев, М.Й.Боришевський, А.В.Брушлинський, К.М.Гуревич, М.А.Дмитрієва, Є.О.Климов, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, В.В.Рибалка, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.).

Вивчення процесу становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності виконуються у річці досліджень, присвячених питанням узгодженості людини і професійної діяльності [3; 8; 9]. При цьому критеріями такої узгодженості слугують успішність, адаптованість, задоволеність, ідентифікація образу з професійною діяльністю, усвідомлення роботи як справи життя (В.О.Бодров, Е.О.Голубева, К.М.Гуревич, В.В.Єрмолін, В.Д.Шадриков та ін.). У низці досліджень професійної відповідальності особистості предметом уваги є сформованість адекватної самооцінки, вміння диференціювати ідеальні й реальні цілі у процесі здійснення професійного вибору; висвітлюється також проблема життєвих перспектив, програм, цілей та прогнозів суб'єкта професійної діяльності (Б.Г.Ананьев, О.Г.Асмолов, Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, Є.І.Головаха, Н.О.Логінова, Г.С.Ложкін, Б.Ф.Ломов, М.С.Пряжников та ін.). Проблема розвитку особистості професіонала майбутнього фахівця, становлення його професіоналізму в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляється в психології праці, акмеології, професійній педагогіці, що знаходить своє відображення у науковому доробку С.Я.Батишева, А.О.Деркача, Є.О.Климова, Т.В.Кудрявцева, Ю.П.Поваренкова, О.В.Романової, В.В.Рибалка, В.Д.Шадрикова та ін. Фундаментальні основи оновлення вищої педагогічної освіти, розроблення теоретичних і методичних засад професійно-педагогічної підготовки студентів розкриваються в працях В.П.Ан-

друшенка, В.І.Бондаря, О.В.Глузмана, О.А.Дубасенюк, А.Й.Капської, Л.В.Кондрашової, Н.В.Кузьміної, О.Г.Кучерявого, В.І.Лугового, О.Г.Мороза, О.М.Пехоти, В.А.Семиченко, В.О.Сластьоніна, Л.О.Хомич та ін.

У зарубіжній психології проблема розвитку особистості професіонала розглядається відповідно до провідної орієнтації тієї чи іншої психологічної школи. Диференційно-діагностичний підхід спирається, зокрема, на принципи диференціальної психології і досвід психотехніки (М.Амтхауер, А.Анастасі, Р.Кеттел, Г.Мюнстенберг, Ф.Парсон, Е.Стронг та ін.), радикального біхевіоризму (Ф.Скіннер), "взаємного детермінізму" поведінки, пізнавальної сфери й оточення, що проявляється у здатності людини використовувати символи вербальних і образних репрезентацій, які слугують орієнтиром в успішному здійсненні професійних дій (А.Бандура).

Психоаналітичний напрям пояснює вибір конкретної професії або сфери праці принципом дії підсвідомої структури потреб, що склалася у ранньому віці. Зокрема, З.Фрейд інтерпретує професійну діяльність як форму задоволення ранніх дитячих інстинктивних потреб через "каналізацію" в певну професійну область лібідозної енергії. У.Мозер виділяє форми оперотропізмів, що мають сублімаційну природу і виступають як чинники професійного розвитку. Е.Бордін постулює детермінуючий вплив органічних процесів раннього дитинства, які у модифікованих формах впливають на професійний вибір. Е.Роу розглядає професійний вибір як пряме або опосередковане задоволення потреб, зміст яких обумовлений ранньою атмосферою батьківського дому, що формують професійні орієнтації і спеціальні здібності. Е.Берн вважає, що життєві сценарії та життєві стратегії, які виробляються в ранньому дитинстві під впливом батьків, визначають поведінку індивіда у важливих ситуаціях його професійного життя. К.Юнґ через "архетипи" пояснює можливості самовизначення людини в світі, які впливають на професійне життя.

У контексті парадигми теорії рішень обґрунтовується положення про здійснення професійного вибору на базі системи орієнтувань у різноманітних професійних альтернативах, що у когнітивних теоріях мотивації відбивається у поняттях очікування і спонукання (Х.Хекхаузен), каузального атрибутування, змінних очікування (Дж.Аткінсон), рівня домагань (Л.Фестінгер), структурних компонентів процесу прийняття рішення (Д.Тидеман).

У руслі теорії розвитку професійний розвиток особистості подається через послідовність якісно специфічних фаз, які розрізняються за рівнем сформованості в особистості здібностей та інтересів (Е.Шпрангер, Ш.Бюлер); зовнішніми і внутрішніми факторами професійного

вибору (Е.Гінцберґ); змістом схильностей і здібностей, що визначають професійну Я-концепцію (Д.С'юпер); установками і трудовими навичками, які визначають професійну повноцінність працівників (Р.Хейвігхерст).

У типологічній теорії професійного розвитку акцент робиться на визначення особистісних типів: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, адаптаційний, естетичний, прагнучий до влади (Д.Холанд).

Нами проаналізовано найважливіші лінії психологічного дослідження психологічних засад становлення особистості професіонала майбутніх фахівців соціономічних професій. Предметом особливої уваги постають результати дослідження психологічного змісту професійної діяльності через: низку структурних компонентів діяльності – мотив, ціль, планування діяльності, переробка поточної інформації, оперативний образ (концептуальна модель), прийняття рішення, дії, перевірка результатів і корекція дій, – які взаємопов'язані і регулюють функції психічного в організації та виконанні діяльності (Б.Ф.Ломов); моделі функціонування внутрішньої структури процесу саморегуляції із виділенням таких компонентів як суб'єктивна модель значущих умов діяльності, програма виконавчих дій, суб'єктивні критерії успішності діяльності, інформація про реально досягнуті результати, рішення про корекцію системи (О.О.Конопкін, Б.С.Пригін); психофізіологічний супровід професійної придатності, який включає інтенціональний, операціональний, активаційно-регуляторний та базовий рівні (Г.М.Зараківський, В.І.Медведев); психологічні складові діяльності, що у єдності системного і генетичного пояснюють процес становлення різноманітних психологічних систем професійної діяльності (В.Д.Шадріков);

Концепція професійно важливих якостей (ПВЯ) особистості спирається на тезу про необхідність вивчення цілісної особистості професіонала через: визначення його ПВЯ, їх взаємозв'язку і взаємовпливу в процесі реалізації конкретної професійної діяльності, що дозволяє презентувати суспільні моделі професії, зразки кар'єр, оптимальні для кожного виду професійної діяльності та "професіональні типи особистості", які найбільш повно характеризують конкретну професію (М.О.Дмитрієва, Б.Ф.Ломов, В.Д.Шадріков та ін); вивчення окремих індивідуально-психологічних особливостей особистості у праці в контексті розгорнутого аналізу її професійної придатності і готовності до праці як показників відповідності обраній професії (В.М.Дружинін, М.Д.Левітов, В.В.Серіков та ін.) та професійної успішності особистості (Б.Г.Ананьєв, В.Л.Маріщук, Б.М.Теплов, С.Л.Рубінштейн та ін.).

Концепція індивідуального стилю діяльності спирається на уявлення про професійну успішність як специфічний прояв індивідуального стилю – стійкої та структурованої сукупності компонентів про-

фесійної діяльності, спілкування, управління, які супроводжують становлення професіонала, і закріплюються в процесі використання ним засобів праці (О.Я.Андрос, Б.О.Вяткін, В.І.Моросанова, В.О.Толочек, М.О.Холодна, М.Р.Щукін та ін.);

Дослідження психологічних механізмів регуляції професійної діяльності та саморегуляції психічного стану людини ґрунтуються на уявленнях про саморегуляцію у структурі особистісних якостей професіонала (Є.О.Климов, Ю.С.Наживін, Н.І.Пов'якель та ін.) та про загальний функціональний стан, що забезпечує оптимальні умови прийняття й розв'язання професійних задач (Л.С.Гіттік, Л.Г.Дика, М.М.Пейсахов та ін.).

Уявлення про провідну роль співвідношення еталонів особистісної та професійної структури професіонала дозволяють розглядати ефективність професіоналізації у показниках вияву змістових (інтерес до професії, потреба в самореалізації тощо) і адаптивних (престиж професії, заробітна плата тощо) мотивів діяльності [4; 6; 11]. При цьому, ідентифікаційні механізми усвідомлення образу професійної діяльності актуалізують процес формування настановлень і спонукальних сил особистості у напрямку удосконалення її психологічної структури (О.З.Басіна, Ж.П.Вірна, Т.В.Кудрявцев, В.Ф.Петренко, В.Ю.Шегуров та ін.).

Дослідження в руслі періодизації професійного розвитку особистості мають своїм предметом проблеми становлення особистості в онтогенезі (В.О.Бодров, Є.О.Климов, В.І.Тютюнник, В.І.Логінова, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон та ін.) та її розвитку у професійному житті (Д.С'юпер, Р.Хейвігхерст).

Акмеологічний напрямок дослідження розкриває закономірності, механізми і практичні способи досягнення найвищого рівня професійної досконалості людини (О.О.Бодальов, А.А.Деркач, Л.Е.Орбан-Лембрик, О.І.Степанова та ін.).

Узагальнення результатів, отриманих у рамках наведених вище підходів дозволяє констатувати, що результативність набуття професійного досвіду є похідною від ступеня адекватності відображення суб'єктом вимог професійної діяльності, професійної придатності суб'єкта, характеру професійної мотивації та рівня розвитку індивідуально своєрідних способів розв'язання типових життєвих і професійних задач.

Становлення суб'єкта професійної діяльності є наслідком проходження людиною складного життєвого шляху, досвід якого стає неодмінною складовою професійного росту [7; 15]. Аналіз основних підходів до дослідження проблеми життєвого шляху особистості (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Ш.Бюлер, Л.С.Виготський, П.Жане, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.)

показав, що в теоретичному плані вказана проблема охоплює і низку інших узагальнюючих понять – життєвого стилю особистості (А.Адлер), власної ідентичності (Е.Еріксон), переживання базальної тривоги (К.Хорні), "пропріуму особистості" (Г.Олпорт), життєвих сценаріїв (Е.Берн), набуття самості (К.Юнг), "феномену відчуження" (Е.Фром), самоактуалізації і трансценденції (А.Маслоу), пошуку смислу життя (В.Франкл). А саме, у практичному плані -ця проблема пов'язана із розробкою та розв'язанням завдань професійного розвитку особистості в межах онтогенетичних досліджень життєвої часової перспективи (В.Г.Асєєв, Є.І.Головаха, Ю.М.Забродін, І.С.Кон, О.М.Лактіонов, О.О.Кроник, Н.О.Логінова, І.П.Маноха, Б.Й.Цуканов та ін.).

З огляду на наукові здобутки психологів сьогодення, простежується тенденція цілісного аналізу життєвого і професійного шляху особистості, що відображено в концептуальних межах розуміння цілісного існування людини та її способу життя. Це передусім, отримує своє місце в інтерпретації: таких моделей професійної поведінки як адаптація і розвиток (Б.Г.Ананьєв); "соціальної ситуації розвитку" відповідно до переживання особистістю кризових моментів, що змінюють напрям її професійного розвитку (Є.О.Климов) [8]; творчого потенціалу професіонала через сформованість таких інтегральних характеристик особистості як спрямованість, компетентність та емоційна і поведінкова гнучкість (Л.М.Мітіна) [12]; гармонійного прояву особистісного та професійного розвитку особистості, що базується на основних синергетичних закономірностях життєдіяльності людини (М.-Л.А.Чєпа); неперервного процесу самопроекування особистості упродовж життєвого шляху у таких стадіях її перебудови як самовизначення, самовираження та самореалізація (А.К.Маркова) [11].

Отже, проблема розвитку особистості професіонала охоплює низку об'єктивних тенденцій, пов'язана із вирішенням фундаментальних теоретичних і прикладних проблем, які потребують свого емпіричного об'рунтування.

Узагальнення результатів структурно-функціонального підходу до досліджуваної проблеми дало підстави висновувати про те, що мотиваційно-сміслова регуляція особистісної реалізації є однією з найменш вивчених при психологічному дослідженні суб'єкта діяльності. Констатується, що структурно-функціональні характеристики виступають необхідним засобом змістовного втілення ідей самовизначення особистості як суб'єкта довільної активності.

Розуміння особистості як суб'єкта діяльності передбачає, що її діяльність підпорядковується не тільки зовнішнім, але й внутрішнім обставинам. Аналіз досліджень проблеми регуляції у різних психолог-

ічних школах, показав, що за психоаналітичним підходом Его людини видається в якості тієї інстанції, яка регулює поведінку, підпорядковується принципу реальності (З.Фрейд); в індивідуальній психології пояснювальним принципом слугує поняття творчого Я як центру особистості, що створює мету, засоби її досягнення, будує індивідуальний стиль поведінки (А.Адлер); у диспозиційній теорії особистості здатність до саморегуляції розглядається як властивість вищого рівня мотивації (Г.Олпорт); за теорією поля К.Левіна регуляція поведінки здійснюється за принципом теперішнього через модель очікування-цінність та чергування циклів виникнення напруженості та дій, спрямованих на її подолання; гуманістична теорія надає центральну роль у регуляції поведінки та розвитку особистості поняттям самосвідомості й самооцінці (К.Роджерс).

Досвід дослідження проблеми регуляції та саморегуляції у вітчизняній психології, починаючи з праць Л.С.Виготського, у яких вчений пов'язував специфічно людський спосіб регуляції із створенням та використанням ним знакових психологічних знарядь, знайшов своє продовження у теоретико-емпіричних доробках О.О.Бодальова, М.Й.Борішевського, Б.С.Братуся, Б.В.Зейгарник, О.М.Леонтьєва, Б.О.Сосновського, К.В.Шорохової, В.Є.Чудновського та ін.

Уявлення про саморегуляцію як системне утворення утілено у моделі функціональної структури саморегуляції (О.О.Конопкін), а також в уявленні про ієрархічну систему диспозиційної (В.О.Ядов) та установочної саморегуляції (О.Г.Асмолов). У численних психологічних дослідженнях предметом уваги постають різноманітні аспекти системи саморегуляції: виділення рівнів саморегуляції за набутим людиною досвідом самоуправління і за рівнем усвідомлення нею свого стану і процесу діяльності (Л.Г.Дика); функції вищих рівнів саморегуляції на стадії становлення особистості як суб'єкта власної мотивації (Л.І.Анциферова); виділення типології особистісної саморегуляції (К.О.Абульханова-Славська) [1]; втілення стильового підходу поведінкового вираження саморегуляції (В.С.Мерлін).

Окреме місце в контексті проблеми саморегуляції займає мотиваційно-сміслова регуляція особистісної реалізації як найвищий рівень прояву регуляційних процесів. При цьому, смисл розглядається як складова структури особистості, з одного боку, і як фактор регуляції діяльності, з іншого. Порівняльний аналіз специфіки будови систем регуляції на особистісному та діяльнісному рівнях показав їх тісний взаємозв'язок: функціональна архітектоніка діяльності надходить своє відбиття на особистісному рівні, що забезпечує відповідний рівень регулювання [4; 5; 9; 13]. Евристичність такого підходу підтверджується й

чисельними результатами досліджень: 1) структурної характеристики смислу через вивчення: особистісного смислу (О.М.Леонт'єв); відношень (В.М.Мясищев); вищих утворень структури особистості (Б.Г.Анан'єв); фіксованої установки (Д.М.Узнадзе); внутрішньої позиції особистості (Л.І.Божович); уявлення про іншу людину (О.О.Бодальов); диспозиційного блоку (В.О.Ядов); стійкості особистості (В.Є.Чудновський); та 2) регуляторної функції смислу через трактування: самовизначення людини як специфічного способу її існування (С.Л.Рубінштейн); афективно насичених значущих переживань (П.В.Бассін); принципу значущості (І.Ф.Добринін); ролі значущості у визначенні ситуативної стратегії поведінки (В.Г.Асєєв); провідної ролі процесу смислоутворення у подоланні особистістю критичних життєвих ситуацій (Ф.Ю.-Василюк).

Подальші дослідження проблеми мотиваційно-смислової регуляції у структурі діяльності представлено у розгляді: потреб і мотивів як рушійних сил поведінки і діяльності людини (В.Г.Асєєв, Є.П.Льїн, В.І.Ковальов, О.М.Леонт'єв, С.Г.Москвичов, К.Обуховський та ін.); різноманітності форм і рівнів психічної активності (Л.С.Гіттик, Є.О.Голубєва, І.М.Палей, В.Д.Небиліцин, Б.М.Теплов, В.М.Русалов та ін.); структурно-функціональної організації смислових утворень особистості та рівня їх усвідомлюваності (О.Г.Асмолов, О.З.Басіна, Б.С.Братусь, В.К.Вілюнас, Д.О.Леонт'єв, О.С.Мазур, Б.О.Сосновський, А.У.Хараш, Т.С.Яценко та ін.); проблеми співвідношення ситуативно-транситуативного у процесі регуляції діяльності (І.О.Васильєв, В.Л.Поплужний, К.В.Судаков, В.О.Тєрєхов, О.К.Тихомиров, Ю.Л.Трофімов та ін.).

Результати теоретичних і емпіричних досліджень мотиваційно-смислової регуляції в структурі свідомості зосереджуються: 1) у сфері ціннісно-смислової структури самосвідомості у вигляді негативних і конфліктних смислів (В.В.Столін); смислових конструктів (М.Кальвіньо); актуальної самооцінки і рівня домагань особистості (О.Т.Соколова); емоційно-ціннісного ставлення до себе як прояву самоповаги (І.С.Кон) та самоставлення (С.Р.Пантелєєв); особливостей будови внутрішнього діалогу у його зв'язках із різноманітними структурами конфліктних смислів (А.В.Візіна) та психологічними механізмами професійного самовизначення особистості (В.О.Байметов); 2) у сфері семантичного простору свідомості через вивчення внутрішніх функцій співвідношення, впорядкування, трансформації смислових структур, які визначають буття людини у світі (О.Ю.Артем'єва, Ф.Ю.Василюк, Н.Н.Корольова, О.О.Кроник, О.С.Сухоруков, К.Є.Хорошилова, О.М.Еткінд та ін.); структури суб'єктивної реальності у індивідуально-специфічних параметрах категоризації суб'єктивного досвіду, що представ-

лені у поняттях образу світу (О.М.Леонт'єв), актуальні координати досвіду (О.Ю.Артем'єва), категоріальна структура індивідуальної свідомості (О.Г.Шмельов), координати семантичних просторів (Д.О.Леонт'єв), особистісний конструкт (В.Ф.Петренко).

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що мотиваційно-сміслові утворення особистості взаємопов'язані в єдину систему регуляції життєдіяльності, утворюючи в її межах відносно автономні динамічні смислові системи, кожна з яких включає низку взаємопов'язаних різнорідних мотиваційно-сміслових структур та забезпечує смислову регуляцію певної сфери життєдіяльності, або будь-якого окремого акту діяльності. При цьому особистість виступає як особлива регуляторна система, що забезпечує підкорення життєдіяльності суб'єкта стійкій ієрархізованій структурі відношень із світом.

Процесуальна і результативна характеристики професійного досвіду дають змогу виділити домінуючий аспект мотиваційно-сміслові регуляції особистісної реалізації у всіх проявах особистості як суб'єкта професійної діяльності. Зокрема, процесуальна характеристика професійного досвіду проявляється у поетапному усвідомленні особистістю професійних перцептивно-когнітивних блоків діяльності та свідомому прийнятті вимог практичної діяльності в міру набуття конкретних умінь і навичок, а результативна – у почутті задоволеності процесом діяльності, включно й формуванні відповідного професійного стилю, який в системі відношень "людина – людина" має відігравати функцію загального життєвого стилю (4; 10; 14) .

Знання стильових характеристик мотиваційно-сміслові регуляції дає змогу спрогнозувати ймовірну ефективність професійної реалізації особистості та пояснити виникнення певних бар'єрів в професійній та учбово-професійній діяльності.

Процесуальна характеристика процесу набуття особистістю професійного досвіду супроводжується збагаченням змісту уявлень суб'єкта про себе та власний шлях професійного розвитку, що виражається як в усвідомленні образу професійної діяльності, так і в усвідомленні особистістю себе як професіонала.

На нашу думку, головними результатами і кінцевими цілями процесу розвитку, процесу становлення особистості професіонала є досягнення високого рівня професіоналізму, компетентності та професійної зрілості [11], яка є одним із результатів і, одночасно, показників процесу формування професіонала. На думку В.А.Бодрова [2], професійна зрілість є властивістю суб'єкта праці, яка характеризується вищим рівнем особистісного і професійного розвитку і проявляється у високому професіоналізмі, кваліфікації і компетентності, та відобра-

жає відповідність особистих ідеалів, установок, цінностей, смислу життя і діяльності вимогам професійного, соціального і психологічного середовища [2, с.190], а, отже, формування особистості професіонала не вичерпується тільки накопиченням знань, навичок, вмінь, професійного досвіду і майстерності. На думку дослідника, психологічний аспект професійної зрілості особистості фахівця – це системна властивість суб'єкта праці, яка ґрунтується на комплексі діяльнісно орієнтованих психічних і особистісних процесів, функцій і рис професіонала, які забезпечують йому самодетермінацію і саморегуляцію формування професіоналізму, який, в свою чергу, є системною якістю цієї властивості. Значущим елементом психологічної системи професійної зрілості виступають такі фактори, як цінності і смисли професійної діяльності, професійна гордість, совість і честь. Системоутворюючими факторами зрілості особистості професіонала виступає професійна самосвідомість (як результат розвитку особистості професіонала) і професійна придатність суб'єкта праці (як результат його професійного розвитку і становлення) [2].

Висновки. Дослідники вважають, що дійсний професіонал повинен бути також зрілою особистістю, яка має здібність виходити за рамки соціальних стереотипів, шаблонів; здатна протистояти сильному тиску негативних соціальних сил; здатна перетворювати свій попередній досвід; знаходити своє особливе місце у житті і свідомо чи несвідомо займати позицію активного творця свого життя; має здібність встановлювати свою "межу" вдоволеності матеріальними потребами, розглядати їх лише як одну із умов життя, а основні свої життєві сили спрямовувати на інші, більш високі цілі. Надзвичайно важливою для професійної діяльності є гармонія особистісної і професійної зрілості суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність праці, але й розвиток особистості в діяльності, формування і становлення еталонної концепції "Я-професіонал", самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію особистості професіонала до соціального і професійного середовища, тобто, робиться акцент на формуванні всебічно розвинутої, гармонічної особистості.

Професійне становлення особистості професіонала – це безперервний і складний процес формування на основі індивідуально-психологічних особливостей особистості тих якостей, які сприяють успішному виконанню професійних завдань і відчуттю задоволення своєю працею. Розвиток особистості професіонала майбутнього фахівця соціономічних професій детермінує професійна діяльність, яка є і засобом формування суб'єкта діяльності, може стати потребою, ціллю, цінністю і сенсом життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская – М.: Мысль, 1991. – 301с.
2. Бодров В.А. Профессиональная зрелость человека (психологические аспекты) / В.А. Бодров // Феномен и категория зрелости в психологии / Отв. ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007.- С. 174-197.
3. Брушлинский А.В. Психология субъекта в изменяющемся обществе. /А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1996. – №16. – С. 32-37
4. Вірна Ж.П. Мотиваційно-смилова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія. /Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003.
5. Забродин Ю.М. Психология личности и управление человеческими ресурсами. / Ю.М. Забродин. – М., 2002.
6. Зеер З.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб. доп. / З.Ф. Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
7. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 460 с.
8. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 400 с.
9. Максименко С.Д. Цивілізаційні процеси і розвиток особистості / С.Д. Максименко // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. -С. 3-18.
10. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: /В 2т./ – К.: Форум, 2002. – Т.І. – 319с. – Т.2. – 335с.
11. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Гардарики, 1996. – 308 с.
12. Митина Л.М. Психологические основы профессионального развития личности в системе "человек – образование – профессия" // Человек – образование – профессия.: Материалы V Международной научно-практической конференции "Человек – образование – профессия" (6-8 июля 2009г.). – М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009. – 303 с.
13. Онуфрієва Л.А. Психолого-дидактичні засоби розвитку професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій // Проблеми сучасної психології.

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 420-429.

14. Онуфрієва Л.А. Психологічні детермінанти розвитку професійної самосвідомості й особистісної зрілості майбутніх фахівців соціально-педагогічних професій // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XVIII, Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. – С. 310-321.

15. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю. П. Поваренков. – М., 2002.

УДК 159.922.76

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

Панов М.С.

У статті проаналізовано психологічні умови впливу навчально-виховного процесу на формування правової культури учнів з вадами зору у спеціалізованих навчальних закладах. Обґрунтовано особливості організації взаємодії з дітьми з вадами зору.

Ключові слова: вади зору, правова культура, психолого-педагогічна взаємодія.

В статье проанализированы психологические условия формирования правовой культуры у учащихся с нарушениями зрения в специализированных учебных заведениях. Обоснованы особенности организации взаимодействия с детьми с нарушениями зрения.

Ключевые слова: нарушения зрения, правовая культура, психолого-педагогическое взаимодействие.

The article analyzes the psychological conditions of influence the educational process for the formation of the legal culture of students with visual impairments in specialized schools. It was proved the features of interaction with children with visual impairments.

Keywords: visual impairment, legal culture, psychological and pedagogical interaction.